

**DOUĂ PARTITURI ASCUNSE DE REGIMUL COMUNIST:
CÂNTAREA BASARABIEI ȘI MOARTEA EROULUI
DE PAUL CONSTANTINESCU**

**TWO SCORES HIDDEN DURING THE COMMUNIST REGIME:
CÂNTAREA BASARABIEI AND MOARTEA EROULUI
BY PAUL CONSTANTINESCU**

SANDA-VALENTINA HÎRLAV-MAISTOROVICI¹,

doctor în muzică, profesor universitar,
Universitatea Națională de Muzică din București

VLAD-MIHAI HÎRLAV-MAISTOROVICI²,

doctor în muzică,
Asociația Culturală Paul Constantinescu – 2009, Ploiești

CZU 78.071.1(498)

784.5:781.61

785.11.04:781.61

Paul Constantinescu a avut încă din tinerețe legături strânse cu muzicienii din Basarabia și Bucovina. În anul 1936, tipărea la Cernăuți, prin grija prietenilor săi Liviu Rusu și Paul Streinul, la tipografia Mitropolitului Silvestru, lucrarea Costea, pe versuri de G. Coșbuc. În același an, tot la Cernăuți, avea loc cea de-a doua audiție a Liturghiei în stil psaltic, iar în 1939 este programată în același oraș prima audiție a Simfonietai. Comunicarea de față aduce în prim-plan două lucrări compuse de Paul Constantinescu în anul 1941, când Mareșalul Ion Antonescu a decretat, prin ordinul de la 22 iunie, intrarea României în război. Animat de puternice sentimente patriotice, compozitorul scrie în câteva zile două lucrări: cantata Moartea eroului și poemul pentru orchestră Cântarea Basarabiei. Dacă, în anii comunismului, cele două lucrări s-au păstrat bine ascunse în arhivele UCMR, ele au fost redatate circuitului cultural după evenimentele din 1989. Cântarea Basarabiei a fost publicată în anul Centenarului Marii Uniri de către Editura Muzicală din România.

Cuvinte-cheie: Paul Constantinescu, Basarabia, Moartea eroului, Cântarea Basarabiei, Liviu Rusu, lucrări interzise, perioada comunistă

Paul Constantinescu had close ties with musicians from Bassarabia and Bucovina from a young age. In 1936 he published in Cernăuți the work "Costea", on lyrics by George Coșbuc, with the support of his friends Liviu Rusu and Paul Streinul, at the Mitropolitan Silvestru's Printing House. In the same year, the second performance of the "Liturghia în stil psaltic" ("Liturgy in Psaltic Style") also took place in Cernăuți, and in 1939 the first performance of the Simfonieta was held in the same city. This paper brings to the fore two works composed by Paul Constantinescu in 1941, the year when Marshal Ion Antonescu signed the June 22nd decree that marked Romania's entry into the war. Animated by strong patriotic emotions, the composer wrote, in a few days, two works: the cantata "Moartea eroului" (Death of the Hero) and the symphonic poem "Cântarea Basarabiei" (Singing to Bassarabia). If during the communist regime, the two works were kept well hidden in the archives of the Romanian Union of Composers and Musicologists, they were recovered for the cultural circuit after the events of 1989. "Cântarea Basarabiei" was published in the year of the Great Union Centenary at the Music Publishing House in Romania.

Keywords: Paul Constantinescu, Bassarabia, Moartea eroului, Cântarea Basarabiei, Liviu Rusu, forbidden compositions, communist regime

Introducere

În decursul istoriei muzicii au existat multe situații în care anumite lucrări ale celor mai mari compozitori ai noștri au suportat anatema restricțiilor ideologice și politice. Este de ajuns să ne amintim de *Poema română* a lui George Enescu, care a fost total interzisă în regimul de tristă faimă, datorită faptului

1 E-mail: sanda11955@yahoo.com

2 E-mail: vlad2685@yahoo.co.uk

că în finalul ei răsună triumfal *Imnul Regal*. La fel s-a întâmplat, timp de o jumătate de veac, cu *Uvertura Română* de Augustin Bena, deoarece în partitura ei era prelucrată tema cântecului *Deșteaptă-te, române!*

Articolul de față readuce în prim-plan două lucrări patriotice valoroase create de compozitorul Paul Constantinescu, a căror partitură a stat, în cea mai mare parte a timpului, sub semnul interdicției de a fi cântate în public.

Născut la Ploiești în anul 1909, Paul Constantinescu este considerat de muzicologia românească și universală cel mai reprezentativ compozitor al nostru, după George Enescu.

Geneza celor două lucrări

Vom puncta în continuare câteva aspecte de ordin biografic pentru a decela geneza celor două lucrări de care ne ocupăm în demersul nostru.

Este un fapt cunoscut că, încă din anul 1935, când s-a reprezentat opera *O noapte furtunoasă*, după succesul absolut răsunător pe care aceasta l-a reperat în rândul publicului românesc, Paul Constantinescu a devenit o persoană de notorietate publică. Acest lucru i-a determinat pe reprezentanții extremei drepte să declanșeze asupra lui un adevărat tir de foc automat. Presa acestei grupări, respectiv, ziarul *Porunca vremii*, îl acuza că ar fi evreu, numindu-l „metis iudeo-bulgar” [5 p. 263], cerând, în mod expres, excluderea lui din Societatea de Radiodifuziune, unde ocupa un post modest de controlor muzical și „să fie trecut în toate cărțile negre ale organizațiilor naționaliste, spre a fi tratat după merit, când va suna ceasul marilor răfuiești” [5 p. 264]. Ba, mai mult, este somat în presă să prezinte acte doveditoare cu privire la originea sa etnică. În condiții de stres maxim, compozitorul aduce dovada că se trage din familie de creștini ortodocși.

În Arhivele Uniunii Compozitorilor există manuscrise în care el își face schema arborelui genealogic. De asemenea, am găsit în cercetările noastre diferite notificări și memorii trimise autorităților, prin care compozitorul se plângea că nu are liniște din cauza acestor delațiuni stârnite asupra sa din senin. Chiar și în această atmosferă de insecuritate și tulburare sufletească, muzicianul dă la iveală partituri de mare însemnătate, cum ar fi *Simfonieta* sau poemul coregrafic pe libretul Floriei Capsali, *Nunta în Carpați*, reprezentat timp de un an, în cadrul stagiunii Operei din Viena, cântat cu succes la Berlin, sub bagheta lui Ionel Perlea. Prezentarea certificatelor de botez ale sale și ale părinților săi domolesc atacurile legionarilor, astfel încât compozitorul este lăsat în continuare să-și vadă de obligațiile slujbei sale de consilier muzical la Radiodifuziunea Română.

Urmează o perioadă extrem de tulburătoare în istoria poporului nostru. Asemenea celor mai mulți intelectuali români, și Paul Constantinescu este supus valurilor vremii.

Ca urmare a protocolului expansionist adițional secret al Pactului Ribbentrop-Molotov din 1939 și prăbușirii aliaților occidentali, considerați ca potențiali protectori ai României, la data de 28 iunie 1940 Uniunea Sovietică transmite un ultimatum în care României i se dau 48 de ore pentru a evacua Basarabia și nordul Bucovinei, în caz contrar, URSS va declara război.

România intră în război de partea Germaniei și invadează URSS, reușind să elibereze Basarabia în vara anului 1941. În pofida poziției liderilor politici Iuliu Maniu, Brătianu și a unora dintre generali de a se opri la fostele frontiere românești și, fidel promisiunilor față de Hitler, Antonescu continuă acțiunile militare în teritoriile ucrainene și rusești.

Când în România s-a instaurat dictatura legionară, compozitorul Paul Constantinescu, în calitate de consilier al Radiodifuziunii, instituție aflată acum în mâna legionarilor, a fost pus în situația de a orchestra, potrivit obligațiilor sale de serviciu, cântecele legionarilor, printre care și cântecul *Sfântă tinerețe legionară* de Ion Mânzatu¹, pe atunci, în conducerea Radioului. Acest fapt a atras după sine alte necazuri. După înăbușirea rebeliunii din ianuarie 1941, Paul Constantinescu a suportat consecințele:

1 Ion Mânzatu (1902-1986), compozitor de muzică ușoară, autorul romanțelor *Vânt de seară*, *Frumoasa mea cu ochii verzi*, dar și al cântecelor legionare *Sfântă tinerețe legionară*, *Imnul Moța-Marin*, *Imnul biruinței*. A părăsit România în 1945, pribegind în Argentina, Germania, Franța, stabilindu-se la sfârșitul vieții în Italia. A scris trei volume de memorii, dintre care ultimul se intitulează *Cum am scris cântecele legionare*, semnând sub numele NelloManzatti.

fiind considerat legionar, a fost dat afară de la Radio cu data de 1 martie și condamnat să fie trimis pe linia întâi a frontului. În urma unei audiențe la Ministrul Propagandei Naționale, Mihai Antonescu, fratele lui Ion Antonescu, compozitorul este mobilizat, fiind însă încadrat, începând cu data de 1 iunie 1941, la Secția de Cinematografie a Ministerului Propagandei, în calitate de consilier muzical. De menționat faptul că în acea perioadă Secția Cinema era în subordinea Marelui Stat Major.

Când Mareșalul Ion Antonescu a decretat, la 22 iunie 1941, *Ostași, Vă ordon treceți Prutul!*, ordin care a marcat intrarea noastră în război și declanșarea luptei românilor pentru recucerirea Basarabiei, animat de adânci sentimente patriotice, compozitorul dă la iveală în doar câteva zile două lucrări: *Moartea eroului* și *Cântarea Basarabiei*.

Legăturile lui Paul Constantinescu cu muzicienii de peste Prut

Trebuie să remarcăm faptul că Paul Constantinescu a fost foarte atașat de Basarabia și Bucovina, având încă din tinerețe legături foarte strânse cu muzicienii de dincolo de Prut. În anul 1936 i se tipărea la Cernăuți, la Editura „Iconar”, Tipografia Mitropolitului Silvestru, prin grija prietenilor săi Liviu Rusu și Mircea Streinul, lucrarea *Costea*, pe versuri de George Coșbuc [3 pp. 40-41]. Tot în 1936, după prima audiție a *Liturghiei în stil psaltic* la Biserica Sf. Visarion din București, lucrarea este executată la Cernăuți, sub bagheta aceluiași Liviu Rusu [5 p. 58].

În anul 1939, fiind angajat la Societatea Română de Radiodifuziune, înaintează următoarea cerere directorului de atunci:

„Domnule Director,

Subsemnatul, Paul Constantinescu, având un concert simfonic de muzică românească la Cernăuți în ziua de 16 martie, vă rog să binevoiți a-mi acorda un concediu, începând cu data de 10 martie, până la 17 martie inclusiv, pentru a avea timpul necesar repetițiilor, totodată, ocupându-mă și de colectarea muzicii bucovinene pentru societatea noastră.

Cu deosebit respect, Paul Constantinescu”.

Era vorba de prezentarea în primă audiție a *Simfoniței*, terminată la 15.05.1937, distinsă cu Premiul *Anhauch* [3 pp. 82-84]¹.

Având legături atât de strânse cu muzicienii basarabeni, nu este de mirare faptul că evenimentele din anii 1940-1941 au avut adânci reverberații în conștiința compozitorului. Reamintim că, în acea perioadă, Paul Constantinescu era angajat la Oficiul Național al Cinematografiei, parte integrantă din Armata Română, fiind subordonată Marelui Stat Major. Când se declanșează, la 22 iunie 1941, ofensiva contra Uniunii Sovietice, se fac filmele cu Antonescu, dintre care unele mai pot fi găsite în Arhivele Naționale de Filme, ca, de exemplu, filmul *România în lupta contra bolșevismului* (realizator – Paul Călinescu; comentariul filmului – Ion. I. Cantacuzino; speaker – Gheorghe Soare; muzica – Paul Constantinescu), premiera căruia a avut loc la 6 septembrie 1941, la Bienala de la Veneția. Iată ce aflăm din amintirile lui Paul Călinescu: „Filmul a rulat într-o sală arhiplină și a avut un succes răsunător. Finalul a fost întâmpinat și însoțit de spectatori cu ropote prelungi de aplauze, cu entuziasm, iar juriul i-a acordat unicul premiu pentru film documentar. Așadar, după premiul luat aici pentru „Țara Moșilor”, urcam pentru a doua oară pe podiumul laureaților la două ediții consecutive, devenind cel mai „încoronat” cineast român al timpului” [2 p.134].

Filmul a rulat pe parcursul anului 1942 în toate cinematografele din România, fiind însoțit de documentarele *Mândra noastră țară* și *Țara Moșilor*, muzica acestora fiind compusă tot de Paul Constantinescu.

1 Reproducem textul adresei cu nr. 223/1937 emisă de Societatea Filarmonică din Bucovina: Mult stimat domn! Cu deosebită plăcere va comunicăm hotărârea comitetului nostru, care a decis să vă decerneze premiul Anhauch în sumă de lei 20.000 pentru lucrarea dumneavoastră cu motto-ul „Ars nova” prezentată la concurs. Având intenția de a o executa, eventual, la un concert în orașul nostru, vă rugăm să ne comunicați dacă într-o asemenea situație, de care avem nevoie, ne veți face cinstea de a conduce personal orchestra în cazul reprezentării. Suma de 20.000 lei vă transmitem prin Banca Centrală București. Felicitându-vă pentru succesul obținut și contribuția la îmbogățirea literaturii noastre muzicale, vă rugăm să primiți asigurarea distinsei noastre considerațiuni.

În 1942 se realizează filmul *Războiul nostru sfânt*, film interzis și păstrat în Arhivele Naționale de Filme până în 1990. Premiera a avut loc la 29 aprilie 1942, în Sala ARO, în prezența Regelui, a Reginei Mamă Elena, participând D-na Mareșal Maria Antonescu, Dl Vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, Mihai Antonescu, generalii Pantazi, Stoenescu, Șteflea, Tătăranu, ambasadorii Sf. Scaun, Danemarca, Bulgaria, Spania, Germania, Japonia, Finlanda, Franța, Italia, Croația. Tot atunci s-a prezentat și poemul simfonic *Cântarea Basarabiei*.

Revenind pe scurt la biografia compozitorului, vom preciza că, după 1944, până în 1963, când a plecat la ceruri, Paul Constantinescu și-a urmat neabătut crezul componistic enunțat anterior evenimentelor din 1944. Nu a făcut compromisuri de niciun fel, iar creația lui a cunoscut succese la fel de strălucitoare în țară și în afara granițelor ei, fiind străbătută de firul roșu al geniului creator. Deși supravegheat permanent de securitate, urmărit în toate deplasările în străinătate, unde era chemat în jurii internaționale, la festivaluri și întâlniri cu cei mai mari compozitori ai timpului (i-am cercetat dosarul la CNSAS), nimic compromișător nu a putut fi găsit în viața lui, așa că, în 1962, dosarul său a fost închis. Totuși, nu este greu să bănuim că experiența de viață, dobândită în acei ani plini de neliniște, i-a măcinat insidios și sigur ființa interioară și l-a învățat să fie foarte precaut și retras. S-a stins din viață foarte devreme, în iarna anului 1963, doborât de un cancer la pancreas.

Soarta celor două partituri, după instaurarea regimului comunist

În vremurile acelea, când toți cei care militaseră pentru recucerirea Basarabiei fuseseră urmăriți și arestați, unele creații au fost puse de comuniști la index sau, pur și simplu, distruse. În scopul salvării partiturilor, Paul Constantinescu a încredințat cele mai vulnerabile manuscrise finului său, compozitorul Ion Dumitrescu, pe atunci Președintele Uniunii Compozitorilor. Ocupând o funcție atât de importantă, acesta era mai puțin expus colimatorului activiștilor de partid. Așa se explică faptul că, abia după evenimentele din 1989, au putut fi scoase la iveală prima versiune a *Oratorului de Paști (Patimile Domnului)*, lucrarea *Moartea eroului și Cântarea Basarabiei*. Cât privește cea din urmă, compozitorul a avut însă grijă să șteargă din titlu cuvântul *Basarabiei*, înlocuindu-l cu vocabula *Cântărilor*. Lucrarea s-a păstrat în două exemplare olografe: unul existent la familia Dumitrescu, unde titlul conține ștersătura, iar celălalt, sub titlul *Cântarea Cântărilor*, l-am găsit în Arhivele Uniunii Compozitorilor, în patrimoniul căreia a intrat toată arhiva compozitorului, după moartea soției lui. Abia după 1989, partiturile au fost scoase la iveală de pianista Ilinca Dumitrescu și date spre analiză muzicologului Octavian Lazăr Cosma, care a publicat, în anul 1993, un studiu¹ amplu despre ele.

Moartea eroului conține, așa cum remarca muzicologul Octavian Lazăr Cosma, o muzică „de mare adâncime, prospectând teritoriile tensionate ale sintezei între baladă, bocet și prohod; ale eroicului, prefigurând pagini din Simfonia în Re major, oratoriile *Nașterea Domnului și Patimile și Învierea Domnului*, precum și din opera *Până Lesnea Rusalim*” [1 pp. 4-16]. Din păcate, necesitând un aparat instrumental amplu, orchestră, cor, soliști, asemenea oratoriilor, această lucrare de mare valoare artistică a rămas încă nepusă în scenă, așteptând să fie scoasă la lumină. Textul literar este conceput tot de Paul Constantinescu.

Cantata *Moartea eroului* debutează cu un tablou muzical care anunță cu gravitate: *În lumina zorilor, oșteanul a murit./ Rană adâncă-n pieptu-i tânăr, pe argint de zale a-nflorit;/ Codrii s-au închinat ca-n fața unui împărat./ Spada-i stă la cap de pază/ Semnul ei pe trup așează/ Cruce-albastră umbră deasă/ Spada lui i-a fost mireasă!* Corul îngână: *Trei ciobani l-au lăudat,/ Trei luceferi blânzi din sat!* Cei trei ciobani, voci grave bărbătești, amintesc versurile unui colind: *Umblă Domnul pe pământ/ Domnului leri!* Urmează dialogul între cele două soliste: Mama eroului și Moartea. Mama își plânge feciorul, declară Morții că o urăște: *O, Moarte, cum te urăsc! O, Moarte, cum să-ți plătesc?* La rândul ei, Moartea o asigură că i-a pregătit feciorului acolo, în cer, o nouă lume în care el este erou: *Eroul moartea și-a biruit/ Taina ființei și-a dezlegat.*

1 Cosma, Octavian Lazăr, Restituiri: „Cântarea Basarabiei”, poem, și „Moartea eroului”, cantată, de Paul Constantinescu, în rev. Muzica, serie nouă, anul IV, nr. 4 (16), octombrie-decembrie 1993, p. 4-16.

Natura ia parte la jalea Mamei: *Plâng văile, munții îl plâng./ Lanțuri de negură pieptul îi strâng./ De paloșul dușman lovit.* Cantata se finalizează cu resemnarea Mamei, care declară: *Facă-se voia Ta, Doamne!*, iar corul rostește apoteotic *Domnul este păstorul meu*, intonând imnic versurile: *Eroul nemuritor la ceruri se înalță! Moartea eroului nu a fost niciodată prezentată publicului.*

Prezentarea lucrării *Cântarea Basarabiei*

Cât privește *Cântarea Basarabiei*, deși mai puțin pretențioasă în conținut ideatic muzical, terminată la 28 iunie 1941, s-a bucurat imediat de succes. A fost interpretată, sub bagheta dirijorului Ionel Geantă, de Orchestra și Corul Armatei, care a întreprins în luna noiembrie, un turneu în Banat, la Timișoara, Arad și Lugoj. La 1 mai 1942, a fost interpretată la București în Sala Cinematografului Aro, în prezența Regelui, odată cu prezentarea filmului *Războiul nostru sfânt*, a cărui muzică a fost compusă tot de Paul Constantinescu.

Ziarul „Universul Literar” din 2 august 1941 (an. I, nr. 32) publica în pagina 4 un material semnat de Romeo Alexandrescu: „Este un poem pentru orchestră la care compozitorul a lucrat în timpul din urmă, dar acest „timp din urmă” are nevoie de o explicație. A fost schițat într-o zi și o noapte și orchestrat în trei zile, dintr-o singură respirație.

E de o structură aparte, vorbind larg, și fundamental deosebită de stilul caracteristic al autorului [...]. Construcția ei e ingenioasă și plină de tâlc. O blândă și evocatoare melodie populară o deschide. O tristețe se mărturisește în unduirile sunetelor. Și, deodată, ca un vis blând și cutremurător se strecoară, reptilian, în schimonosiri binevenite ca să exprime tot substratul și tot simbolul, Internaționala a III-a. E slută și rânjitoare, dar viața curată și credincioasă a românului cotropit nu se tulbură. Basarabia își trăiește mai departe, în restriște și mahnire, dar în dârză hotărâre, viața sufletului ei românesc.

Dar, de undeva, ca un tunet depărtat, răzbate un ecou din Imnul Regal Român.

Se întoarce mai prelung, mai puternic. Cucerește, rând pe rând, toate vocile. Izbucnește, în sfârșit, în iureș triumfător, în Wagneriană măreție, potopind falduri biruitoare de armonii, spărgând valuri sărbătorești de muzică și jubilarie dezrobitoare” [5 pp. 42-43].

Deducem din această relatare că Poemul *Cântarea Basarabiei* are un puternic caracter descriptiv. Din punct de vedere al scriiturii și stilului, avem de-a face cu o muzică menită să înflăcăreze sufletele ascultătorilor și, chiar dacă lucrarea nu este ca realizare componistică la nivelul nestematelor lăsate posterității de autor, ea răspundea, la acel moment, cerințelor evenimentelor istorice respective. Pe parcursul derulării discursului sonor, ascultătorul recunoaște temele cântecelor mobilizatoare foarte cunoscute, prelucrate în așa fel încât ele să descrie pictural, ca într-o frescă, istoria zbuciumată a Basarabiei. Lucrarea debutează cu o temă modală, amintind de cântecele de leagăn ale femeilor de la țară. În secțiunea *Andantino* ni se deschide în fața ochilor peisajul plaiurilor Basarabiei, ținut liniștit, cu oameni pașnici și blânzi. Pe acest fond pitoresc, amintind parcă de tablourile lui Grigorescu, în secțiunea *Allegro agitato*, apare, ca din neant, la trompete, tema *Internaționalei*, prevestind nenorocirile care vor veni. Pe parcursul discursului sonor tema crește amenințător, dominând fondul sonor liniștit. În paranteză fie spus, Paul Constantinescu este emblematic în ceea ce privește exprimarea muzicală a categoriei estetice a grotescului. Să ne amintim de fragmentul din *Noaptea furtunoasă*, devenit semnal sonor la Radio Europa Liberă: „Niște scârța-scârța pe hârtie”.

Dar discursul sonor își schimbă tendința: devine agitat, căpătând accente dramatice. Muzica sugerează panica, spaima, degringolada indusă de ocupația sovietică. Simțim, în această parte, lupta înclătă, fără sorți de izbândă. Tema *Internaționalei* se amplifică, se umflă în pene, triumfă obraznic peste suferința poporului în secțiunea *Furioso-pesante*. Urmează secțiunea *Marcia funebre*, sugerând suferințele poporului sub ocupația sovietică: mizerie, teroare, deportări, arestări. Pe fondul acestei muzici tânguitoare răsare, ca un semnal, ca un îndemn plin de speranță, motivul cântecului *Deșteaptă-te, române!* (*Pesante energico*) și muzica devine alertă, optimistă, în secțiunea *Allegro animato*, în care apare corul bărbătesc, intonând apoteotic cântecul lui Ciprian Porumbescu, *Pe-al nostru steag e scris Unire*, finalul răsunând triumfător: *Vom fi, vom fi învingători!*

Reamintim aici că această lucrare s-a bucurat de popularitate. A fost prezentată pentru prima dată în fața Majestății Sale Carol a II-lea, odată cu filmul *Războiul nostru sfânt*. Mai găsim informații despre ea în volumul de amintiri al lui Viorel Domenico, atunci când se referă la *Concertul Simfonic al Armatei*, un cine-reportaj al spectacolului oferit de Corul și Orchestra Simfonică ale Armatei, în 10 mai 1942 [2 p. 181]. Dintre piesele prezentate menționăm: C. Porumbescu – *Baladă pentru vioară și orchestră* și *Altarul Mănăstirii Putna*; Paul Constantinescu – *Cântarea Basarabiei*; K.M. von Weber – *Uvertura Oberon*; L.van Beethoven – *Luptătorii și Marșul lui Iancu* drept fundal sonor pentru film. Filmul s-a bucurat de un mare succes.

Concluzii

În concertul dedicat Centenarului nașterii compozitorului, la 6 iunie 2009, Orchestra Filarmonicii „Paul Constantinescu” din Ploiești, sub bagheta dirijorului Ovidiu Bălan, a deschis seara închinată patronului său spiritual cu opusul *Cantata Basarabiei*, care a răsunat însuflețitor după 68 de ani, timp în care a stat cuminte, ascunsă într-un sertar, partitura corală fiind intonată de partida de suflători, în lipsa unui cor bărbătesc, care să susțină acest moment al lucrării.

Referințe bibliografice

1. COSMA, O.L. Restituiri: „Cântarea Basarabiei”, poem și „Moartea eroului”, cantată de Paul Constantinescu. In: *Muzica*. 1993, nr. 4 (16), pp. 4–20.
2. DOMENICO, V. *Istoria secretă a filmului românesc, 1940–1950*. București: Editura Militară, 1996. ISBN 973- 32-0443-9.
3. HÎRLAV-MAISTOROVICI, S. *Creația componistică a lui Paul Constantinescu: Catalog cronologic*. București: Editura Muzicală, 2015. ISBN 978-973-707656-30-3.
4. HÎRLAV-MAISTOROVICI, S. *Paul Constantinescu, necunoscut*. București: Editura Muzicală, 2013. ISBN 978-973-42-0783-1.
5. CONSTANTINESCU, P. *Despre „poezia” muzicii*. Argument, notă asupra ediției, transcrierea textelor, note și comentarii de S. HÎRLAV-MAISTOROVICI. Ploiești: Premier, 2004. ISBN 973-8451-69-8.